

Rafał Pawłowski

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID: 0000-0001-8505-7732

rpawlow@ujk.edu.pl

Podstawy organizacyjne sportu akademickiego w okresie międzywojennym

Wstęp

W drugiej połowie XIX w. sport był ważną sferą, w której podejmowano skuteczne próby organizacji życia polskiego społeczeństwa. Organizowanie działalności sportowej było ograniczane, utrudniane lub uniemożliwiane przez władze zaborcze. Obawiały się one niekontrolowanej działalności wśród zrzeszających się szerszej niż sportowa wspólnoty narodowej.

Studencki ruch sportowy tworzył się w ośrodkach akademickich na ziemiach polskich już w trakcie zaborów, choć nie na wszystkich jego obszarach. Odzyskanie niepodległości stworzyło płaszczyznę do swobody decydowania, tworzenia nowych struktur, zrzeszania się. Dotychczasowe struktury organizacyjne sportu musiały działać w nowej rzeczywistości, dostosować działalność do rywalizacji na wspólnej, ogólnopolskiej arenie sportowej, dostosować się pierwotnie do zróżnicowanego, pozaborczego prawa, a później do ujednoliconego prawa stowarzyszeniowego. Celem artykułu jest przybliżenie podstaw prawnych działalności sportowej polskich studentów w okresie międzywojennym oraz walki o autonomię Akademickiego Związku Sportowego (dalej jako AZS). Analizie poddano kolejne zmiany w polskim prawie wpływające na działalność stowarzyszeń akademickich oraz wewnętrzne regulacje statutowe AZS. Wskazano ograniczenia swobody działalności stowarzyszeń studenckich, obrazujące jak trudne były losy działaczy sportowych w walce o to, aby sport akademicki pozostał ważną częścią polskiego sportu.

Fundamenty sportu akademickiego sprzed roku 1918

Początki organizacji sportowych wśród polskich studentów związane są z Krakowem i Lwowem – dwoma ośrodkami akademickimi, które odegrały znaczącą rolę w tworzeniu sportowego ruchu na ziemiach polskich. Szczegółowo do historii powstania sportu studenckiego odnosi się Ryszard Wryk¹. Przed powstaniem AZS w Uniwersytecie Jagiellońskim w roku akademickim 1908/1909 sport akademicki miał swoje początki organizacyjne w Galicji już w XIX w. Na ziemiach polskich w zaborze pruskim nie było wyższych uczelni, a w zrusyfikowanych uczelniach obowiązywał zakaz prowadzenia działalności organizacyjnej przez studentów. W 1878 r. w ramach Czytelni Akademickiej w Uniwersytecie Lwowskim powstało i działało przez rok kółko szermierzy². W 1889 r. powołano w Uniwersytecie Lwowskim Klub Szermierzy, który działał do 1902 r.³, a lwowscy studenci, zarówno politechniki, jak i uniwersytetu, zrzeszyli się w 1897 r. w Akademickim Klubie Cyklistów⁴. W Uniwersytecie Jagiellońskim, bazując na popularności szachów wśród studentów, utworzono w 1869 r. Klub Szachistów⁵, a w ostatniej dekadzie XIX w. w organizacyjnej działalności studentów zaistniał Klub Szermierczy, działający na podstawie statutu zatwierdzonego przez władze austriackie⁶.

Powstawanie pierwszych klubów sportowych w latach 1903–1907, przy aktywnym udziale młodzieży akademickiej w organizacji ich struktur, było impulsem do podjęcia prób organizacji akademickich stowarzyszeń sportowych. Wyodrębniono oddział akademicki krakowskiego „Sokoła”⁷, a ważnym momentem w organizacji sportu akademickiego było utworzenie pierwszej na ziemiach polskich organizacji o charakterze wielosekcyjnym. W grudniu 1906 r. we Lwowie powstał Akademicki Związek Sportowy Młodzieży Polskiej, a jego podstawą były rozproszone studenckie organizacje sportowe i turystyczne. W jego strukturach uprawiano atletykę, kolarstwo, sporty zimowe, szachy, szermierkę, zapasy, tenis, taternictwo i turystykę⁸. Statut AZS został zatwierdzony

¹ R. Wryk, *Narodziny i rozwój Akademickiego Związku Sportowego do roku 1949*, Poznań 2014.

² Idem, *Początki sportu akademickiego w Polsce (1878–1908/09)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1982, nr 2, s. 81–82.

³ R. Łąkowski, W. Sulewski, *Kartki ze studenckich dziejów*, Warszawa 1971, s. 77; ibidem, s. 84–85.

⁴ R. Wryk, *Początki sportu...*, s. 81–82.

⁵ R. Wasztyl, *Wychowanie fizyczne i sport w Krakowie w latach 1773–1890*, Kraków 1993, s. 51.

⁶ R. Wryk, *AZS Młodzieży Polskiej (1906–1909)*, „Akademicki Przegląd Sportowy” 1982, nr 5; idem, *Narodziny i rozwój...*, s. 150–151; idem, *Początki sportu...*, s. 86.

⁷ C. Michalski, *Akademicki Związek Sportowy w Krakowie. Część I. 1909–1945*, Kraków 2007, s. 6; R. Wryk, *Początki sportu...*, s. 95–96.

⁸ R. Wryk, *Akademicki Związek Sportowy 1908–1983. Wspomnienia i pamiątki*, Poznań 1985, s. 4; idem, *Początki sportu...*, s. 82.

przez CK Namiestnictwo 26 listopada 1906 r. Zgodnie z jego postanowieniami związek miał charakter federacji, w której poszczególne oddziały miały pełną autonomię programową, organizacyjną i finansową, a ich przedstawiciele mogli być wybierani do władz związku. Na pierwszym walnym zgromadzeniu 9 grudnia 1906 r. wybrano zarząd, sąd koleżeński i komisję rewizyjną⁹. Choć inicjatywa ta z powodów ideowo-politycznych przetrwała tylko do wiosny 1909 r.¹⁰, to m.in. na niej wzorowali się w grudniu 1908 roku założyciele AZS w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Losy założycielskie krakowskich studenckich związków sportowych nie były łatwe. Po akceptacji inicjatywy studenckiej przez rektora, Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego zatwierdził 15 grudnia 1908 r. statut AZS i przesłał do zatwierdzenia do CK Namiestnictwa we Lwowie, a jego dalsze losy nie są znane. Prawdopodobny brak akceptacji przez władze administracyjne stanowił, że formalnie w świetle wówczas obowiązującego w Galicji austriackiego prawa organizacja ta nie mogła działać. W rzeczywistości podjęto kolejne próby założycielskie. Trzecie spotkanie odbyło się 15 maja 1909 r. i doprowadziło do formalnego utworzenia AZS Kraków zgodnie z obowiązującym wówczas austriackim prawem o stowarzyszeniach. Władze centralne Galicji zatwierdziły statut 19 czerwca 1909 r. i tym samym AZS uzyskał podstawy prawne dla rozpoczęcia swojej działalności sportowej¹¹. Uchwała Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego z 27 października 1884 roku stanowiła, że opiekę nad studencką organizacją miał sprawować rektor lub powołany kurator. Zgodnie z sugestią działaczy – założycieli AZS 10 listopada 1909 r. Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego, w drodze uchwały, powołał kuratora, a 15 listopada, zgodnie z treścią statutu, zwołano drugie Walne Zgromadzenie AZS, na którym wybrano władze stowarzyszenia¹².

Utworzenie Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej spowodowało, że stały się one w 1915 r. kolejnymi polskimi ośrodkami akademickim. W marcu 1916 r. delegaci już pięciu warszawskich uczelni spotkali się z zamiarem założenia AZS jako organizacji międzyuczelnianej (na wzór krakowskiego AZS). Niemieckie władze okupacyjne, obawiając się integracji całego środowiska akademickiego, nie zgodziły się na utworzenie organizacji o charakterze międzyuczelnianym. Wyraziły zgodę tylko na utworzenie związków sportowych założonych w oparciu o takie same statuty i cele na poszczególnych uczelniach. Zaaprobowano powołanie jednostki nadrzędnej tworzonej przez delegatów poszczególnych uczelni w formie zarządu, która po przejęciu

⁹ Idem, *Początki sportu...*, s. 91–92.

¹⁰ Idem, *AZS Młodzieży Polskiej...*; idem, *Akademicki Związek Sportowy 1908–1983...*, s. 4; idem, *Narodziny i rozwój...*, s. 25.

¹¹ Idem, *Narodziny i rozwój...*, s. 24–29; idem, *Akademicki Związek Sportowy 1908–1983...*, s. 4; C. Michalski, op. cit., s. 28.

¹² C. Michalski, op. cit., s. 6.

zwierzchnictwa nad szkolnictwem wyższym przez administrację polską jesienią 1917 r. przyjęła nazwę Centrali Akademickiej Związków Sportowych.

Pierwsze założenia statutowe AZS

Statut AZS¹³ był podstawą organizacji związku w Krakowie, a później także wzorem dla studenckich organizacji sportowych w kolejnych ośrodkach akademickich. Stąd też należy przyrzeć się jego pierwotnym założeniom. Statut składał się z ośmiu rozdziałów: 1) nazwa, siedziba, cele i środki towarzystwa, 2) stosunki zewnętrzne towarzystwa, 3) sprawy majątkowe towarzystwa, 4) skład towarzystwa, 5) prawa i obowiązki członków, 6) władze towarzystwa i zakres ich działania, 7) koła sportowe istniejące w łonie towarzystwa, 8) rozwiązanie towarzystwa.

Zgodnie ze statutem członkowie AZS mogli mieć status członków zwyczajnych, członków założycieli i członków honorowych. Członkami zwyczajnymi mogli zostać zwyczajni i nadzwyczajni słuchacze i słuchaczki oraz profesorowie, docenci i asystenci Uniwersytetu Jagiellońskiego po wpłaceniu wpisowego w wysokości czterech koron. Członkami honorowymi mogli zostać profesorowie i docenci uniwersytetu szczególnie zasłużeni dla rozwoju AZS (mianowało ich walne zgromadzenie na wniosek działu/zarządu). Członkami założycielami mogli zostać ci spośród członków zwyczajnych, którzy jednorazowo wpłacili na rzecz organizacji co najmniej dwadzieścia koron.

Członkowie zwyczajni posiadali bierne i czynne prawo wyborcze, mogli zabierać głos na walnych zebraniach, a także zgłaszać na nich wnioski i interpelacje, a w sprawach działalności bieżącej zgłaszać uwagi i zażalenia. Identyfikując się ze związkiem, mogli nosić odznakę organizacyjną, a ich uprawnieniem była możliwość korzystania ze związkowych urządzeń sportowych i turystycznych. Członkom założycielom i honorowym nie przysługiwało czynne i bierne prawo wyborcze oraz czynne uczestnictwo w walnych zgromadzeniach.

W oparciu o treść statutu w pierwotnym brzmieniu młodzież kończąca studia przestawała mieć podstawy bycia członkiem AZS. Stąd też nastąpiła zmiana statutu przyjęta na walnym zgromadzeniu 5 grudnia 1912 r., wprowadzająca status tzw. członków wspierających, którymi mogli zostać absolwenci Uniwersytetu Jagiellońskiego, będący wcześniej członkami AZS i deklarujący wspieranie organizacji poprzez wpłacanie rocznych składek. Ta zmiana, zaakceptowana 16 sierpnia 1913 r. przez CK Namiestnictwo, odnosiła się do możliwości uzyskania honorowego członkostwa przez studentów,

¹³ AUJ, rkps S II 777, Statut Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie, Kraków 1909; tekst statutu opublikował także R. Wryk, *Zarys działalności Akademickiego Związku Sportowego w Poznaniu 1919–1949*, Poznań 2007, s. 123–128.

a także osoby spoza środowiska akademickiego w wyjątkowych przypadkach. Jednorazowa wpłata na cele AZS od członków zwyczajnych, chcących zostać członkami założycielami, została podniesiona do nie mniej niż stu koron¹⁴.

Organami władzy AZS w Krakowie były zarząd (ówcześnie zwany wydziałem) i walne zgromadzenie. Kadencja wszystkich władz centralnych związku i sekcji sportowych, które były podstawowymi jednostkami organizacyjnymi AZS, trwała rok. Ustanowienie władz na nową kadencję miało się odbyć na walnym zgromadzeniu, w statutowym terminie do 15 listopada każdego roku, a po zmianach w 1913 r. przed 1 grudnia.

Władzę uchwalodawczą w strukturze organizacyjnej związku pełniło walne zgromadzenie, które mogło być zwyczajne lub nadzwyczajne, a zwoływał je prezes. Zwyczajne zebranie mogło być zwołane także na pisemny wniosek $\frac{1}{5}$ członków skierowany do prezesa, zawierający porządek obrad, a nadzwyczajne zebranie – także na żądanie komisji kontrolującej. W każdym przypadku do ich ważności wymagana była obecność $\frac{1}{3}$ członków zwyczajnych, a w przypadku niespełnienia tego wymogu statutowego ogłaszano nowy termin, w którym było ono ważne bez względu na frekwencję.

Walne zgromadzenie w zakresie swoich kompetencji miało: 1) przyjęcie lub odrzucenie sprawozdania ustępującego zarządu (wydziału) oraz udzielenie mu absolutorium, 2) wybór zarządu, komisji kontrolującej i sądu honorowego, 3) mianowanie na wniosek zarządu członków honorowych, 4) zmiana statutu, 5) załatwianie interpelacji i wniosków, 6) rozwiązanie towarzystwa. Wszystkie uchwały, oprócz rozwiązania organizacji, zapadały bezwzględną większością głosów.

Zarząd składał się z dziewięciu członków, a po zmianie statutu w 1913 r. z dwunastu. Zmiana dotyczyła także wymaganego *quorum* do ważności uchwał zarządu, które zapadały bezwzględną większością głosów (zostało ono zmniejszone z $\frac{1}{2}$ do $\frac{1}{3}$ jego składu). Przy równej liczbie głosów decydował głos prezesa, który oprócz większej mocy sprawczej swojego głosu reprezentował organizację na zewnątrz, zwoływał i przewodniczył walnym zgromadzeniom i posiedzeniom zarządu oraz podpisywał, wspólnie z sekretarzem, rachunki i pisma.

Zarząd, oprócz kierowania działalnością AZS, wykonywał swoje obowiązki wobec walnego zgromadzenia – wykonywał jego uchwały i przedstawiał mu sprawozdania z działalności, przedstawiał do zatwierdzenia uchwalone przez siebie regulaminy. Zarząd zarządzał majątkiem związku, czuwał nad przestrzeganiem postanowień statutu i opracowywał zmiany w jego treści, a także miał wiele obowiązków wobec swoich członków: przyjmował ich i wykluczał, gromadził składki członkowskie, dokooptowywał i zawieszał członków zarządu (oprócz prezesa i jego zastępcy) – decyzję w tych kwestiach podejmowało

¹⁴ AUJ, rkps S II 777, Statut Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie, Kraków 1912; C. Michalski, op. cit., s. 29.

walne zgromadzenie. Zarząd miał także kompetencję powoływania i rozwiązywania sekcji sportowych, które stanowiły podstawową jednostkę organizacyjną AZS. Sekcje były kontrolowane przez zarząd, ale posiadały daleko idącą autonomię.

Nadzór nad finansami sprawowała komisja kontrolująca, która przedstawiała wnioski pokontrolne do zatwierdzenia przez walne zgromadzenie. Wewnątrzwiązkowe spory rozstrzygał sąd honorowy.

Sport akademicki w latach 1918–1932

Dostosowanie prawa zaborczego do ruchu stowarzyszeniowego w wolnej Polsce

Zróznicowany stan prawny zastał niepodległą Polskę w 1918 r., a jego szybkie ujednoczenie nie było możliwe. Dlatego też w początkowym okresie tworzenia polskich struktur stowarzyszenia działały wciąż na podstawie przepisów państw zaborczych. Pierwsze polskie regulacje prawne wskazywały, jaka część tych przepisów wciąż obowiązywała i jakie polskie organy administracji państwowej odpowiadały za prowadzenie spraw związanych z działalnością stowarzyszeń. Uregulowanie prawne podstaw organizacyjnych sportu akademickiego nie było tożsame z przepisami będącymi podstawą ruchu stowarzyszeniowego w okresie międzywojennym¹⁵.

Dekret z dnia 3 stycznia 1919 r. o stowarzyszeniach¹⁶, wydany wobec konieczności natychmiastowego uregulowania spraw rejestracji stowarzyszeń i związków, utrzymywał w mocy ukaz z dnia 4/17 marca 1906 r. obowiązujący na terenie zaboru rosyjskiego. Uznano go jako przepisy tymczasowe, a jako organ dokonujący rejestracji stowarzyszeń wskazano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, które miało posługiwać się dotychczasowymi przepisami do czasu wydania w drodze ustawodawczej prawa o stowarzyszeniach i związkach. Ten ministerialny akt wykonawczy nakładał na dotychczas działające stowarzyszenia obowiązek przedstawienia komisarzowi ludowemu dokumentów legalizacyjnych wydanych przez władze rosyjskie lub okupacyjne.

Przepisy obowiązujące w zaborze austriackim zostały znowelizowane dopiero w 1925 r.¹⁷ Ustawa wskazała władzę administracyjną II instancji (województwo) jako właściwą do rozpatrywania spraw dotyczących stowarzyszeń.

Na ziemiach wschodnich naszego kraju podstawą tworzenia i działania stowarzyszeń było rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich

¹⁵ R. Pawłowski, *Prawo sportowe. Struktury organizacyjne sportu*, Kielce 2021, s. 86–109.

¹⁶ Dz.P. Nr 3, poz. 88.

¹⁷ Ustawa z dnia 3 kwietnia 1925 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach z r. 1867, obowiązującego na obszarze b. zaboru austriackiego (Dz.U. Nr 43, poz. 297).

z dnia 25 września 1919 r. o stowarzyszeniach¹⁸. Jego uregulowaniom nie podlegały stowarzyszenia zakładane przez młodzież kształcąca się, a niepełnoletni nie mogli do nich należeć.

Prawo obywateli do zawiązywania stowarzyszeń zostało zawarte w art. 108 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r.¹⁹, a wykonanie tego prawa miały określać ustawy. Wobec braku tych ustaw przez wiele lat podstawą działania w kraju były obowiązujące wcześniej przepisy byłych państw zaborczych, z korektą dokonaną przez polskie regulacje.

Kolejne ośrodki akademickie w wolnej Polsce i podstawy prawne działalności studenckiej

Wśród sportowych stowarzyszeń akademickich pierwszym na mapie niepodległej Polski był AZS Kraków, działający od końca 1918 r., początkowo na podstawie statutu z 1912 r.²⁰ W Warszawie w 1919 r., po likwidacji Centrali Akademickiej Związków Sportowych, utworzono jeden akademicki klub sportowy – Akademicki Związek Sportowy w Warszawie²¹.

Kraków, Lwów i Warszawa były ośrodkami akademickimi w Polsce w chwili uzyskania niepodległości po zaborach, ale w trakcie kolejnego roku powstały trzy nowe, poprzez utworzenie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Poznańskiego i reaktywowanie Uniwersytetu w Wilnie i nadanie mu imienia Stefana Batorego²². Bardzo szybko w nowo tworzonych uczelniach powstawały organizacje studenckiego ruchu sportowego. W listopadzie 1919 r., po zatwierdzeniu statutu przez senat uniwersytetu, rozpoczął działalność AZS Poznań, a kuratorem stowarzyszenia został uznany w Europie uczony prof. dr Eugeniusz Piasecki²³. Rok później rozpoczęły swoją działalność AZS w Wilnie i w Wolnym Mieście Gdańsku²⁴, od 1922 r. w Lublinie²⁵. Rok później (1923) utworzono AZS przy Państwowej Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie. W szczególnie trudnej sytuacji byli studenci AZS w Politechnice Gdańskiej, gdzie ze względu na silne wpływy niemieckie

¹⁸ Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej jako Dz. Urz. ZCZW) Nr 25, poz. 255; rozporządzenie publikowane także w: E. Figura-Oselkowska, *Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich nr/11985/191*, „Meritum” 2010, t. II, s. 271–276.

¹⁹ Dz.U. Nr 44, poz. 267.

²⁰ R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 75–77.

²¹ Ibidem, s. 46–61.

²² D. Zamojska, *Akademy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Warszawa 2009.

²³ S. Warsicki, *Działalność Akademickiego Związku Sportowego w Poznaniu 1919–1969*, Poznań 1969, s. 16; R. Wryk, *Akademicki Związek Sportowy w Poznaniu w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, „Wychowania Fizyczne i Sport” 1997, nr 3, s. 119.

²⁴ H. Laskiewicz, *Kultura fizyczna na Wileńszczyźnie w latach 1900–1939. Zarys monograficzny dziejów*, Szczecin 1998, s. 21.

²⁵ R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 78–83.

utrudniano współpracę z Polską, uniemożliwiano korzystanie z praw wynikających z obowiązujących umów międzynarodowych i traktatów²⁶.

Poparcie dla sportu akademickiego rosło w środowisku profesorskim, społecznym, państwowym, także poprzez wysoki autorytet moralny osób angażujących się w jego organizację. Prezesami zarządu w AZS Poznań byli m.in. wybitny adwokat dr Konrad Kolszewski i wybitny chirurg, światowej sławy uczony prof. Antoni Jurasz²⁷.

Stowarzyszenia akademickie były uregulowane w szczególny sposób. Pierwszym aktem prawa odnoszącym się do tej materii była ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich²⁸. Dawała ona studentom prawo zakładania stowarzyszeń akademickich, które nie miały celów politycznych. Członkami zwyczajnymi tych stowarzyszeń mogli być tylko członkowie grona nauczycielskiego i oczywiście młodzież akademicka. Mogli nimi być, w myśl statutu AZS w Poznaniu z 1925 r., studenci tylko narodowości polskiej oraz absolwenci, którzy podczas studiów byli członkami zwyczajnymi. Członkami nadzwyczajnymi mogli być uczniowie szkół średnich oraz absolwenci, którzy podczas studiów nie posiadali statusu członka zwyczajnego²⁹.

Warunkiem powstania stowarzyszenia akademickiego było zatwierdzenie jego statutu przez senat akademicki, który zatwierdzał wszystkie późniejsze zmiany w tym statucie. Senat sprawował opiekę nad stowarzyszeniami akademickimi za pośrednictwem swojego delegata, a listę członków zarządu stowarzyszenia przedstawiał rektorowi na początku każdego roku akademickiego, podobnie jak zmiany w jego składzie. Stowarzyszenia, których członkami mieli być przedstawiciele środowisk akademickich różnych szkół, musiały uzyskać, za pośrednictwem senatu jednej ze szkół, zatwierdzenie statutu przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Podlegały one nadzorowi tego ministerstwa i szkół, w których otwierano oddziały. Otwarcie oddziału stowarzyszenia w poszczególnych szkołach wymagało zgody senatu. Należy wspomnieć, że stowarzyszenia akademickie nie podlegały ogólnym przepisom policyjnym dotyczącym stowarzyszeń i zebrań. Policja nie mogła ingerować w zgromadzenia, a na teren uczelni mogła wejść wyłącznie za zgodą rektora³⁰.

Państwowymi szkołami akademickimi, w których mogły działać stowarzyszenia akademickie na podstawie przepisów z 1920 r., były w Krakowie

²⁶ Idem, *Akademicki Związek Sportowy 1908–1983...*, s. 6–8; M. Gizowski, K. Knyżewski, *Rola i znaczenie Akademickiego Związku Sportowego w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] B. Maksimowska, A. Nowakowski, J. Rodziewicz-Gruhn (red.), *Z zagadnień akademickiej kultury fizycznej*, Częstochowa 1999, s. 69–74.

²⁷ R. Wryk, *Akademicki Związek Sportowy w Poznaniu...*, s. 122.

²⁸ Dz.U. Nr 72, poz. 494.

²⁹ R. Wryk, *Akademicki Związek Sportowy w Poznaniu...*, s. 123.

³⁰ Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1 kwietnia 1922 r. L. 2642-IV/22 do rektorów szkół akademickich w sprawie stowarzyszeń akademickich (Dz.U. MWRiOP z 1922 r., Nr 17, poz. 176).

Uniwersytet Jagielloński i Akademia Górnicza, w Warszawie Uniwersytet, Politechnika i Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, we Lwowie Uniwersytet Jana Kazimierza, Szkoła Politechniczna i Akademia Weterynarii, a także Uniwersytet Poznański i Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Ten ustawowy katalog wskazuje rozkład ośrodków akademickich w Polsce w niedługim czasie po odzyskaniu niepodległości, a tym samym miasta, w których mógł rozwijać się sport akademicki. Te przepisy mogły być rozciągnięte na inne państwowe szkoły akademickie w drodze ustawy.

W pierwszych latach powojennych sport rozwijał się raczej w sposób żywiołowy, dopiero po przewrocie majowym władza sanacyjna chciała umacniać swoje wpływy także poprzez organizacje młodzieżowe i sportowe. O centralizacji życia w zakresie kultury fizycznej świadczyło powołanie organów centralnych w tym obszarze³¹. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa³² wprowadzała zasady dla zapewnienia wszechstronnego rozwoju obywateli, także fizycznego. W stosunku do młodzieży studiującej zawierała tylko informację, że dla studentów szkół wyższych będzie zorganizowane studium w zakresie obrony technicznej państwa i nauki obywatelstwa oraz sprawności fizycznej.

Struktura organizacyjna AZS

W pierwszych latach II Rzeczypospolitej statuty sportowych stowarzyszeń akademickich, zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, były podstawą działania tychże stowarzyszeń. Nie były one zunifikowane, a dla większości z nich wzorcem był statut AZS Kraków³³. W tym stowarzyszeniu akademickim, oprócz członków zwyczajnych, którymi mogli być studenci krakowskich szkół wyższych, absolwenci (o ile podczas studiów byli członkami AZS Kraków) i pracownicy pedagogiczni, funkcjonowali członkowie uczestnicy, wspierający, założyciele i honorowi. Członkami uczestnikami mogli być uczniowie ostatnich trzech klas szkół średnich, studenci szkół wyższych spoza Krakowa i pracownicy ze stopniem naukowym. Członkostwo wspierające uzależnione było od uiszczenia składki rocznej, a członkowie założyciele wpłacali jednorazową, znaczną kwotę pieniędzy. Opłaty akademickie nie były niczym obcym w okresie międzywojennym. Wydatki na szkolnictwo wyższe nie wzrastały, a gwarantowane w Konstytucji z 1921 r. bezpłatne nauczanie według dyrektora departamentu szkół wyższych nie obej-

³¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1927 r. w sprawie utworzenia Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego, Rady Naukowej Wychowania Fizycznego oraz Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich Komitetów Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (M.P. Nr 26, poz. 59).

³² Dz.U. Nr 38, poz. 389.

³³ R. Wryk, *Zarys działalności...*, s. 123–128.

mowało nauki w szkołach akademickich. Koszty studiowania były przerzuca-
ne w coraz większym stopniu na studentów³⁴.

W poznańskim AZS zarząd składał się z siedmiu członków³⁵ (w odróżnie-
niu od dziewięciu, a potem dwunastu w organizacji krakowskiej). Nie we
wszystkich środowiskach akademickich członkostwo było wzorowane na sta-
tucie AZS Kraków. Jednolitą zasadę wprowadzono dopiero w lutym 1925 r.,
kiedy na III Zjeździe Centrali Polskich Akademickich Związków Sportowych
przyjęto ramowy statut AZS, będący wzorcem dla wszystkich środowisk. Praw-
dopodobnie statut AZS Warszawa, zatwierdzony w styczniu 1924 r. przez Mi-
nisterstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, był podstawą do
opracowania statutu ramowego³⁶.

W myśl wspólnych ustaleń, wynikających z dokumentów archiwalnych³⁷,
członkami zwyczajnymi AZS mogli być tylko studenci narodowości polskiej,
nauczyciele akademicy oraz absolwenci szkół wyższych, jeżeli podczas studiów
byli członkami tej organizacji. Wymagane było poparcie kandydatury dwóch
członków wprowadzających. Spoza tej grupy statut dopuszczał możliwość przy-
jęcia w charakterze członków nadzwyczajnych lub uczestników uczniów szkół
średnich oraz byłych studentów, którzy wcześniej nie należeli do tego stowa-
rzyszenia. Maturzyści tracili prawa członkowskie, jeżeli w ciągu roku nie
podjęli studiów. Decydemtem przyjmowania nowych członków był zarząd, któ-
ry mógł bez uzasadnienia odmówić przyjęcia kandydata na członka zwyczaj-
nego lub nadzwyczajnego. Specjalne orzeczenia zarządu mogło być podstawą
zaakceptowania członkostwa innych kandydatów, jeżeli byłoby to korzystne
dla AZS.

Zarząd, stojąc na czele organizacji, czuwał nad przestrzeganiem statutu
i regulaminów, ale prawo rozstrzygania wykładni statutu przysługiwało ku-
ratorowi, którego działania uregulowane były przepisami uchwalonymi przez
senat uczelni, stanowiącymi integralną część statutu. Oprócz zarządu i kura-
tora władzami w AZS były: walne zgromadzenie, komisja rewizyjna, sąd roz-
jemczy i komisje specjalne powoływane przez zgromadzenie lub zarząd.

Sekcje sportowe, mające dużą autonomię sportową i administracyjną, były
podstawowymi jednostkami organizacyjnymi AZS. Po uzyskaniu zezwolenia
zarządu mogły być one członkami polskich związków sportowych. Sekcja spor-
towa, prowadząca własną gospodarkę finansową i decydująca o rozwoju spor-
towym konkretnej dyscypliny sportu, pełniła organizacyjnie rolę odrębnego
klubu sportowego, a AZS pełnił rolę związku takich klubów.

³⁴ R. Łąkowski, W. Sulewski, op. cit., s. 100.

³⁵ S. Warsicki, op. cit., s. 17.

³⁶ R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 88–89.

³⁷ Ibidem, s. 89–90.

Zmiana prawa od roku 1933

Ujednoczenie prawa stowarzyszeniowego w Polsce

Próby ujednoczenia przepisów o stowarzyszeniach dla obszaru całej odrodzonej Polski miały miejsce wcześniej, ale projekt z 1922 r. i inicjatywy z 1925 r. nie zakończyły się uchwaleniem oczekiwanych regulacji³⁸. Delegację zawartą w Konstytucji zrealizował dopiero Prezydent Rzeczypospolitej w 1932 r., wydając rozporządzenie z mocą ustawy. Tym przełomowym aktem było prawo o stowarzyszeniach³⁹, które regulowało byt stowarzyszeń rozumianych jako zrzeszenia dobrowolne, trwałe, o celach niezarobkowych. Stowarzyszać mogły się osoby w wieku od 18 lat z pewnymi wyjątkami. Młodzież szkolna, z wyjątkiem młodzieży szkół wyższych, nie mogła należeć do stowarzyszeń, a młodzież nieszkolna w wieku od 14 do 18 lat mogła do nich należeć za zgodą swych prawnych opiekunów, ale bez prawa udziału w głosowaniu uchwał i bez możliwości korzystania z uprawnień wyborczych.

Prawo o stowarzyszeniach stało się z początkiem roku 1933 podstawą prawną funkcjonowania klubów sportowych i związków sportowych, ciążyło ono na treści ich statutów⁴⁰. Przepisom prawa o stowarzyszeniach nie podlegały jednakże stowarzyszenia młodzieży szkolnej oraz stowarzyszenia akademickie, które funkcjonowały w oparciu o ustawodawstwo dotyczące szkół wyższych.

W nowej ustawie o szkołach akademickich⁴¹, oprócz poprzednich dziesięciu państwowych szkół akademickich, mowa o trzech nowych: Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i Akademii Stomatologicznej w Warszawie. Przepisy tejże ustawy wskazują na prawo studentów do zakładania stowarzyszeń akademickich tylko takich, którym nie wolno prowadzić działalności politycznej. Zapis ten był bardziej rygorystyczny od poprzedniego, w którym stowarzyszenia akademickie nie mogły mieć „tylko” celów politycznych. Definiuje ona stowarzyszenie akademickie jako dobrowolne trwałe zrzeszenie studentów o celach niezarobkowych, działających pod nadzorem i opieką władz akademickich i Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Członkami stowarzyszenia akademickiego mogli być nie tyle studenci i nauczyciele, ale także osoby podlegające dyscyplinarnie władzy akademickiej. Inne warunki dotyczące studenckiego ruchu stowarzyszeniowego określało rozporządzenie ministra⁴², który nadzoruje ich działalność. Okre-

³⁸ D. Dudek, *Zarys dziejów i organizacja stowarzyszeń kultury fizycznej*, Kraków 2001, s. 37.

³⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. Nr 94, poz. 808).

⁴⁰ K. Sondel, *Prawo o stowarzyszeniach i związkach sportowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, z. 2, s. 90.

⁴¹ Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich (Dz.U. Nr 29, poz. 247).

⁴² Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r. o stowarzyszeniach akademickich (Dz.U. Nr 30, poz. 259).

ślało ono warunki i tryb zakładania stowarzyszeń akademickich i ich rozwiązywania, ich zgłaszania, względnie rejestracji, zatwierdzania statutów i dokonywania w nich zmian, uzyskiwania przez nie osobowości prawnej, sposób i zakres nadzoru i opieki nad nimi oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej członków zarządu za działalność stowarzyszeń.

Ograniczenie autonomii stowarzyszeń akademickich

Ograniczenia założycielskie i zmiany strukturalne

Ważną zmianą było umożliwienie zakładania tylko takich stowarzyszeń akademickich, które obejmują studentów tylko jednej szkoły akademickiej. Przystosowanie się dotychczas istniejących stowarzyszeń akademickich miało się dokonać do końca 1933 r. Stowarzyszenia akademickie jednouczelniane już istniejące miały do końca listopada przedstawić senatowi swojej uczelni do zatwierdzenia statut dostosowany do nowych przepisów, a jeśli tego nie uczyniły ulegały rozwiązaniu przez senat z dniem 1 grudnia. Zarządy istniejących stowarzyszeń akademickich międzyuczelnianych, czyli obejmujących studentów więcej niż jednej szkoły, miały do końca czerwca zadeklarować senatowi jednej ze szkół akademickich przystąpienie do przekształcenia się w stowarzyszenie jednouczelniane, obejmujące studentów wyłącznie tej szkoły, i przedstawić mu do zatwierdzenia dostosowany do nowych wymagań statut. Nieprzekształcenie się stowarzyszenia międzyuczelnianego w jednouczelniane w wymaganym terminie powodowało jego rozwiązanie przez władzę, która zatwierdziła statut danego stowarzyszenia.

Minister mógł zezwalać na założenie stowarzyszenia akademickiego na zasadach odmiennych niż te wynikające z jego rozporządzenia. W takim przypadku sam minister zatwierdzał statut takiego stowarzyszenia i wyznaczał szkołę akademicką, której władze sprawowały opiekę i nadzór nad jego działalnością. Z tego też zapisu próbowano skorzystać. Jednak złożone statuty przez poszczególne środowiska akademickie, z prośbą o zachowanie dotychczasowego charakteru działalności, zostały odrzucone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Przepisy regulujące działalność stowarzyszeń akademickich z 1933 r.⁴³ zachwiały dotychczasową działalnością Akademickich Związków Sportowych. Organizacje były zobowiązane do zmiany swoich statutów, mogły obejmować studentów tylko jednej uczelni, co powodowało rozwiązanie organizacji ogólnopolskich, a stowarzyszenia będące członkami związków musiały z nich wystepić. W tym czasie stowarzyszenia akademickie we wszystkich środowiskach,

⁴³ Ibidem.

oprócz Cieszyna i Lublina, miały charakter międzyuczelniany, a ich sekcje należały do okręgowych i ogólnopolskich związków sportowych⁴⁴.

Rozporządzenie o stowarzyszeniach akademickich wymienia ich typy ze względu na ich odmienny charakter, cele i zakres działania. Stowarzyszenia sportowe mogły być zakładane na terenie szkoły akademickiej, obok naukowych, samopomocowych, ideowo-wychowawczych, kulturalno-towarzyskich i przyjaciół narodów. Stowarzyszenie nie mogło bez zgody ministra nadzorującego ich działalność być członkiem innego stowarzyszenia lub związku. Te, które były członkami innych stowarzyszeń lub związków, były obowiązane z nich wystąpić do końca czerwca 1933 r.

Akademickie Związki Sportowe zmuszone do wystąpienia ze związków nie mogłyby uczestniczyć w rozgrywkach ligowych i państwowym systemie zawodów sportowych, tym samym kluby musiałyby zrezygnować ze sportu wyczynowego na rzecz organizacji życia sportowego w uczelniach. Ponadto szeregi stowarzyszeń musieliby opuścić wybitni sportowcy, którzy nie będąc studentami, nie mogliby być członkami stowarzyszeń akademickich⁴⁵.

Sportowe stowarzyszenie akademickie mogła założyć grupa co najmniej dwudziestu studentów, wnosząc pisemne podanie do senatu o zatwierdzenie statutu. Senat akademicki mógł odmówić zatwierdzenia statutu nie tylko w przypadkach, kiedy istnienie stowarzyszenia mogło zakłócić bezpieczeństwo, spokój, porządek publiczny i dyscyplinę szkolną lub nie dało się jego działalności pogodzić z ogólnie obowiązującymi przepisami, ale także gdy powstanie nowego stowarzyszenia nie przyniosłoby korzyści ani dla studentów, ani dla szkoły.

To ostatnie kryterium oceny było bardzo subiektywne i krytykowane za swój rygorystyczny charakter. Od takiej decyzji założyciele mogli się odwołać do ministra nadzorującego stowarzyszenia akademickie. W statucie każdego stowarzyszenia akademickiego musiały być zawarte obligatoryjne wyczerpujące informacje: dotyczące stowarzyszenia, jego nazwa, cel i środki działania, siedziba, dotyczące członków stowarzyszenia, sposób wstępowania i występowania, ich prawa i obowiązki, dotyczące władz stowarzyszenia, walnego zebrania, zarządu, komisji rewizyjnej, sposób ich wyłaniania, uzupełniania. Statut miał zawierać także kompetencje dotyczące sposobu załatwiania sporów wewnętrznych, sposobu reprezentowania stowarzyszenia na zewnątrz, sposobu zaciągania zobowiązań majątkowych, dotyczące funduszy stowarzyszenia i sposobu ustanawiania składek członkowskich oraz zmiany statutu i warunków, jak i sposobu rozwiązania stowarzyszenia. Bez zatwierdzenia statutu przez senat nie mogło działać żadne stowarzyszenie na terenie akademickim. Rektor, zawiadamiając założycieli o zatwierdzeniu statutu przez senat, zatwierdzał jednocześnie nazwisko kuratora, który będzie nadzorował działalność

⁴⁴ R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 92.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 93.

stowarzyszenia. Senat nie tylko musiał zatwierdzić wszystkie zmiany w statucie, ale kontrola działalności stowarzyszeń akademickich była głębsza, bowiem mógł on z własnej inicjatywy wprowadzać poprawki do statutów stowarzyszeń akademickich. Od zmian wprowadzonych z inicjatywy senatu przysługiwało odwołanie do ministra za pośrednictwem rektora.

Tryb wyborów władz stowarzyszenia, opierający się o zasady tajności i bezpośredniości, uzależniony był od wielkości stowarzyszenia. W tych, które liczyły mniej niż dwustu członków, wybory odbywały się na walnych zebraniach zwykłą większością głosów obecnych, a w stowarzyszeniach liczących powyżej dwustu członków obowiązywała zasada proporcjonalności. Wybory odbywały się po dorocznym walnym zebraniu o charakterze informacyjno-sprawozdawczym. Do władz stowarzyszenia akademickiego mogli być wybierani tylko ci studenci, którzy byli od co najmniej roku jego rzeczywistymi członkami, a o zakwestionowanym prawie kandydowania do władz decydował kurator stowarzyszenia. Wybory zarządzał rektor, a zasady ordynacji wyborczej bardzo obszernie zostały opisane w § 10 ust. 3. rozporządzenia o stowarzyszeniach, wskazując m in. strukturę komisji wyborczych, kryteria biernego i czynnego prawa wyborczego, przeprowadzenia głosowania, liczenia głosów i ogłoszenia wyników wyborów. W stowarzyszeniach liczących do tysiąca osób powoływano jedną komisję wyborczą, a jej przewodniczącym był z urzędu kurator stowarzyszenia. W liczniejszych stowarzyszeniach powoływano kilka komisji wyborczych, a ich przewodniczących wyznaczał rektor spośród nauczycieli akademickich. W skład komisji mogli wchodzić tylko członkowie stowarzyszenia. W ciągu dwóch tygodni od rozpoczęcia działalności należało podać skład zarządu do wiadomości rektora, który prowadził rejestr stowarzyszeń działających na terenie danej szkoły akademickiej.

Rygorystyczny nadzór nad działalnością stowarzyszeń akademickich

Szczegółowa kontrola stowarzyszeń akademickich, szczególnie w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej władz i członków, finansów, ewidencji i nadzoru, spotkała się wówczas z wyraźną krytyką, opartą wręcz na stwierdzeniu, że nowa regulacja prawna zawiera takie obostrzenia, jakby chodziło nie o stowarzyszenia akademickie, a o stowarzyszenia więźniów politycznych⁴⁶.

Naczelny nadzór i opieka nad stowarzyszeniami akademickimi należały do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Mógł on poszczególnym stowarzyszeniom na ich prośbę nadać osobowość prawną, obejmującą

⁴⁶ J. Sas-Wisłocki, *Ustawa o szkołach akademickich wraz z uzupełniającymi ją ustawami i rozporządzeniami oraz komentarz do prawa o stowarzyszeniach akademickich*, Warszawa 1933, s. 47–54, cyt. za: D. Dudek, op. cit., s. 50.

posiadanie, nabywanie, obciążanie i zbywanie majątku własnego ruchomego i nieruchomego, przyjmowanie darowizn i zapisów, zawieranie umów, jak też zdolność procesową w tym zakresie. Bezpośredni nadzór i opiekę sprawował senat akademicki przez kuratora stowarzyszenia, wybranego spośród nauczycieli na wniosek rektora. Stowarzyszenia nie miały pełnej swobody działania, a nawet można powiedzieć, że zakres ograniczeń poprzez głęboką kontrolę ich działalności był bardzo duży. Zarząd stowarzyszenia miał obowiązek zawiadamiać z określonym wyprzedzeniem kuratora o każdym zebraniu, czy to walnego zebrania, posiedzenia zarządu, czy komisji rewizyjnej, przedstawiając mu do zatwierdzenia dokładny porządek dzienny. Zmiany w zatwierdzonym porządku dziennym mogły mieć miejsce tylko za zgodą kuratora. Walne zebrania odbywały się w obecności kuratora i miał on prawo żądania jego odroczenia, jeśli uważał, że w porządku dziennym znajdują się sprawy wymagające jego obecności, a nie mógł być na zebraniu obecny. Decyzje kuratora wpływały na ważność podejmowanych decyzji. Nieważne były uchwały, które zapadły na walnym zebraniu, o którym kurator nie był powiadomiony, albo którego nie odroczone mimo jego żądania, a także uchwały, które zapadły w sprawie nieobjętej porządkiem dziennym zatwierdzonym przez kuratora, jeżeli kurator nie był obecny przy uchwaleniu. Władze stowarzyszenia odpowiadały dyscyplinarnie, jeśli zwołały i odbyły zebranie z pominięciem roli kuratora. Kurator, mając prawo uczestniczyć w każdym zebraniu odbywającym się obrębie stowarzyszenia, wpływał w dużym stopniu na ich przebieg. Miał on prawo zabierać głos przed innymi mówcami, mógł usunąć wniosek, który jego zdaniem jest sprzeczny ze statutem lub obowiązującymi przepisami, mógł rozwiązać zebranie, jeżeli przy jego zwołaniu nie zastosowano się do obowiązujących przepisów, albo jeśli tok obrad przybierał charakter sprzeciwiający się karności akademickiej lub porządkowi publicznemu, mógł zawięzać uchwały sprzeczne ze statutem stowarzyszenia czy z przepisami obowiązującymi.

Działalność stowarzyszenia akademickiego poza uczelnią wymagała zgody rektora. Musiał on wyrazić zgodę na wystąpienie stowarzyszenia poza szkołą oraz na wszystkie jego odezwy i publikacje, a także na wszelkie pisma do innych władz państwowych lub samorządowych, do prasy i instytucji publicznych. Zgoda kuratora była wymagana na wystąpienia na terenie szkoły oraz na pisma, w których stowarzyszenie zwracało się do władz akademickich.

Stowarzyszenia akademickie podlegały kontroli ministerialnej i władz akademickich. Kontrola odbywała się na kilku poziomach. Kurator stowarzyszenia dokonywał kontroli merytorycznej wstępnej, badał celowość i legalność działań oraz zarządzeń. Następcej kontroli finansowej dokonywał rektor, a bezpośrednio przez urzędników ministerialnych mogła być przeprowadzona inspekcja ogólna i finansowa stowarzyszenia. Stowarzyszenie składało corocznie rektorowi sprawozdanie ze swojej działalności. Okresem sprawozdawczym

był pierwotnie rok akademicki, a później⁴⁷ rok kalendarzowy. Rektorowi przysługiwało prawo usunięcia zarządu lub jego poszczególnych członków, jeżeli ich działalność była sprzeczna ze statutem, obowiązującymi przepisami lub zarządzeniami władz nadzorczych. Jeżeli rektor usunął zarząd, wyznaczał tymczasowy zarząd spośród członków stowarzyszenia. Senatowi akademickiemu przysługiwało prawo czasowego zawieszenia działalności stowarzyszenia na wniosek rektora, na okres od jednego do sześciu miesięcy, lub jego rozwiązanie. Zarówno zawieszenie, jak i rozwiązanie stowarzyszenia mogło być poprzedzone upomnieniem przez rektora, a od decyzji senatu przysługiwało odwołanie do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Jeżeli z działalności stowarzyszenia niezgodnego z przepisami, zarządzeniami władz nadzorczych wynikała konieczność szybkiej decyzji, to kurator mógł czasowo zawiesić działalność stowarzyszenia powiadamiając o tym rektora. Takie zawieszenie traciło moc, jeżeli senat w ciągu czterech tygodni nie potwierdził tej decyzji lub jeżeli wcześniej ją uchylił.

Ujednolicenie statutu AZS

Wobec braku zgody ministerialnej na działalność sportowych stowarzyszeń studenckich na dotychczasowych zasadach podjęto próbę opracowania ramowego statutu w porozumieniu z ministerstwem i Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego. Projekt statutu zakładał istnienie jednej ogólnopolskiej organizacji AZS z oddziałami w ośrodkach akademickich. Nie został on jednak wprowadzony, a sytuacja AZS była nieuregulowana aż do 30 kwietnia 1937 r., kiedy to minister zatwierdził statut, który obowiązywał we wszystkich środowiskach⁴⁸. Członkami AZS mogli być wyłącznie studenci szkół akademickich z miejscowości, na której terenie działał dany klub. Absolwenci i nauczyciele akademicy mogli być członkami Koła Seniora AZS, które nie było powoływane na podstawie rozporządzenia o stowarzyszeniach akademickich, a na podstawie prawa o stowarzyszeniach. Nowy statut wykluczał dotychczasową autonomię sekcji; nastąpiło scentralizowanie władzy. Kurator wybrany przez senat uczelni wskazanej przez ministra sprawował nadzór i opiekę nad AZS, a w sprawach związanych z działalnością sportową klubu korzystał kurator z opinii Okręgowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego. Działalność Akademickiego Związku Sportowego podporządkowana była, co wynika z celów statutowych, ogólnej

⁴⁷ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 stycznia 1934 r. w sprawie zmiany niektórych postanowień rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 kwietnia 1933 r. o stowarzyszeniach akademickich (Dz.U. Nr 6, poz. 46).

⁴⁸ R. Wryk, *Akademicki Związek Sportowy w Poznaniu...*, s. 124.

polityce państwa w zakresie wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego. Wszystkie kluby AZS zrzeszone były w Centrali Akademickich Związków Sportowych, która była stowarzyszeniem akademickim. Nadzór i opiekę nad Centralą sprawowało kuratorium powołane przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. W jego skład wchodził przedstawiciel tegoż ministerstwa, senatu Politechniki Warszawskiej, która sprawowała nadzór nad działalnością Centrali na terenie akademickim, Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego i powoływano go na podstawie prawa o stowarzyszeniach Koła Seniora AZS⁴⁹.

Konstytucja kwietniowa⁵⁰ zapewniała obywatelom możliwość zrzeszania się, a granicą tej wolności było dobro powszechne. Działalność sportową studentów regulowało nowe rozporządzenie o stowarzyszeniach akademickich⁵¹, które w dalszym ciągu opierało się na daleko idącym nadzorze władz w działalności tych stowarzyszeń. Było nie mniej rygorystyczne niż poprzednio obowiązujące przepisy. Wciąż stowarzyszenie musiało mieć zatwierdzony statut przez senat i mogło otrzymać od ministra osobowość prawną po wysłuchaniu opinii senatu. W zasadzie do stowarzyszenia akademickiego mogli należeć studenci jednej szkoły, ale przewidywano też ustępstwa od tego warunku. Powodem odejścia od tej zasady mogła być zbyt mała liczba studentów w jednej szkole (np. stowarzyszenia sportowe w mniej popularnych dyscyplinach sportu). Stowarzyszenia sportowe, których członkami miała być młodzież różnych uczelni, musiały mieć statut zatwierdzony przez senaty tych wszystkich uczelni. Składając pisemne podanie o zatwierdzenie statutu, założyciele dołączali cztery egzemplarze jego projektu lub o tyle więcej egzemplarzy, z ilu szkół studenci będą należeć do tego stowarzyszenia. W razie zatwierdzenia jeden egzemplarz statutu z klauzulą zatwierdzającą rektor zwracał wnioskodawcom. Po jednym egzemplarzu trafiało do akt szkoły akademickiej (lub szkół, jeśli było to stowarzyszenie międzyuczelniane), do właściwych władz wojewódzkich i do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁵². Statut mógł przewidywać rozwinięcie jego zapisów w szczegółowych regulaminach zatwierdzanych przez rektora, np. regulamin zarządu, sądu koleżeńkiego itp. W dalszym ciągu senat mógł z własnej inicjatywy wprowadzać uzasadnione zmiany w statucie stowarzyszenia akademickiego, ale o zamierzonej zmianie zawiadamiał stowarzyszenie, które miało czternastodniowy termin na wypowiedzenie się odnośnie do nowego zapisu. Wybory do władz stowarzyszeń liczniejszych mogły być, za zgodą senatu, przeprowadzone z zastosowaniem zasa-

⁴⁹ Idem, *Narodziny i rozwój...*, s. 93–100. Autor szczegółowo opisuje kolejne próby wyjścia z impasu, znalezienia rozwiązania pozwalającego na dalsze istnienie sportu akademickiego w rywalizacji na poziomie sportu wyczynowego, jako organizacji ogólnopolskiej i środowiskowej.

⁵⁰ Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U. Nr 30, poz. 227).

⁵¹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 października 1937 r. o stowarzyszeniach akademickich (Dz.U. Nr 78, poz. 572).

⁵² D. Dudek, op. cit., s. 48.

dy proporcjonalności, choć obecnie zrezygnowano z podania liczby dwustu członków jako granicy między małymi a dużymi stowarzyszeniami. Nadzór i opiekę nad stowarzyszeniem wciąż sprawował kurator, ale obecnie senat mógł także, na wniosek rektora, wyznaczyć zastępcę kuratora; mógł też powołać do pomocy kuratorowi wicekuratora do pełnienia jego części obowiązków. Zmienne zostały także konsekwencje wobec odwołanego przez rektora zarządu, prezesa czy członka zarządu. Nie mogli oni być wybrani do władz stowarzyszenia, ale tylko tej samej kadencji. Stowarzyszenia akademickie, których zarządy nie przedstawiły senatowi do zatwierdzenia statutu dostosowanego do nowych przepisów do końca stycznia 1938 r., zostawały rozwiązane przez senat tej uczelni.

W 1937 r. przywrócono częściową autonomię szkołom wyższym⁵³ i nastąpiło ostateczne uregulowanie sytuacji prawnej AZS, które było kompromisem pomiędzy stroną rządową a środowiskiem akademickim. Nowe rozwiązania pozwoliły zachować jedność organizacyjną oraz społeczny charakter AZS. Zmieniony statut pozwalał na jego nieskrępowaną działalność, sytuował go w strukturach szkolnictwa wyższego i polskiego sportu⁵⁴. W zatwierdzonym ramowym statucie celem AZS był rozwój i szerzenie wśród młodzieży akademickiej wychowania fizycznego, kultury sportowej oraz zamięłowania do sportu jako metody przysporzenia Polsce dzielnych, sprawnych fizycznie a zdrowych duchem kadr młodej inteligencji⁵⁵.

Zakończenie

Zrzeszanie się polskich studentów w obszarze sportu miało miejsce już w XIX w., ale tylko w jednym z zaborów. Kolebką sportowej działalności studenckiej była Galicja, a Lwów i Kraków były pierwszymi ośrodkami akademickimi, w których polscy studenci podjęli wysiłki tworzenia sportowych struktur organizacyjnych.

Koniec zaborczej zależności Polaków uwolnił w nich możliwość nieskrępowanego zrzeszania się, okazywania swojej przynależności narodowej, działania w lokalnych środowiskach i na obszarze całego kraju. Organizacje sportowe powstałe za zgodą władz zaborczych działały po odzyskaniu niepodległości, a nowe powstawały w oparciu o prawo dostosowane do powojennej rzeczywistości.

W odniesieniu do podstaw działalności studenckich organizacji sportowych w okresie międzywojennym można wysnuć kilka wniosków.

⁵³ Ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach wyższych (Dz.U. Nr 52, poz. 406).

⁵⁴ R. Wryk, *Narodziny i rozwój...*, s. 97–100.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 175–182.

1. Działalność sportowa polskich studentów we Lwowie i w Krakowie stała się fundamentem sportu akademickiego po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, a statut AZS w Krakowie stał się podstawą działania organizacji studenckich w kolejnych ośrodkach akademickich.

2. Stowarzyszeniowy ruch akademicki, także sportowy, podlegał regulacji resortowej. Coraz dalej idąca kontrola, rygorystyczny nadzór, ingerowanie w działalność stowarzyszeń sportowych i próba ich uzależnienia od państwowej administracji ograniczały ich autonomię, a w konsekwencji mogły doprowadzić do likwidacji ich rywalizacji na ogólnopolskiej arenie sportowej.

3. Próby ograniczenia autonomii stowarzyszeń sportowych ze strony ministerstwa i władz uczelni zakończyły się kompromisem zawartym przez działaczy sportowych i przedstawicieli rządu. Studenci sportowcy dalej mogli rywalizować w rozgrywkach ogólnopolskich, a na arenie międzynarodowej reprezentować Polskę i zdobywać medale dla swojego kraju. Ujednoczony statut AZS zakładał swobodę działalności stowarzyszenia.

Wykaz literatury

- Dudek D., *Zarys dziejów i organizacja stowarzyszeń kultury fizycznej*, AWF, Kraków 2001.
- Figura-Osełkowska E., *Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich nr/11985/191*, „Meritum” 2010, t. II.
- Gizowski M., Knyżewski K., *Rola i znaczenie Akademickiego Związku Sportowego w Wolnym Mieście Gdańsku*, [w:] B. Maksimowska, A. Nowakowski, J. Rodziewicz-Gruhn (red.), *Z zagadnień akademickiej kultury fizycznej*, WSP, Częstochowa 1999.
- Hadrowicz E., *Stowarzyszenia zwykle w polskim systemie prawnym*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2014.
- Hanusz H., *Polska w światowym systemie współzawodnictwa sportu studenckiego w latach 1924–2007*, [w:] K. Obodyński, Z. Barabasz (red.), *Akademicka kultura fizyczna na przełomie stuleci*, Akademicki Związek Sportowy. Zarząd Główny, Warszawa 2009.
- Laskiewicz H., *Kultura fizyczna na Wileńszczyźnie w latach 1900–1939. Zarys monograficzny dziejów*, Wyd. Nauk US, Szczecin 1998.
- Łąkowski R., Sulewski W., *Kartki ze studenckich dziejów*, Iskry, Warszawa 1971.
- Michalski C., *Akademicki Związek Sportowy w Krakowie. Część I. 1909–1945*, Wyd. Nauk. UP, Kraków 2007.
- Pawłowski R., *Prawo sportowe. Struktury organizacyjne sportu*, Wyd. UJK, Kielce 2021.
- Sas-Wislocki J., *Ustawa o szkołach akademickich wraz z uzupełniającymi ją ustawami i rozporządzeniami oraz komentarz do prawa o stowarzyszeniach akademickich*, Koło Prawników Studentów UW, Warszawa 1933.
- Smoktunowicz E., *Prawo zrzeszania się w Polsce*, PWN, Warszawa 1992.
- Sondel K., *Prawo o stowarzyszeniach i związkach sportowych w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawo-Historyczne” 2004, z. 2.

- Warsicki S., *Działalność Akademickiego Związku Sportowego w Poznaniu 1919–1969*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1969.
- Wasztyl R., *Wychowanie fizyczne i sport w Krakowie w latach 1773–1890*, AWF, Kraków 1993.
- Wryk R., *Akademicki Związek Sportowy 1908–1983. Wspomnienia i pamiątki*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1985.
- Wryk R., *Akademicki Związek Sportowy w Poznaniu w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, „Wychowania Fizyczne i Sport” 1997, nr 3.
- Wryk R., *AZS Młodzieży Polskiej (1906–1909)*, „Akademicki Przegląd Sportowy” 1982, nr 5.
- Wryk R., *Narodziny i rozwój Akademickiego Związku Sportowego do roku 1949*, Wyd. Nauka i Innowacje, Poznań 2014.
- Wryk R., *Początki sportu akademickiego w Polsce (1878–1908/09)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1982, nr 2.
- Wryk R., *Zarys działalności Akademickiego Związku Sportowego w Poznaniu 1919–1949*, AZS Organizacja Środowiskowa, Poznań 2007.
- Zamojska D., *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Inst. Historii Nauki PAN, Warszawa 2009.

Summary

Organizational basis of the academic sport during the interwar period

Keywords: sports law, academic sports, association, Academic Sports Association.

The student sports movement was established in academic centres in Poland during the partitions. Due to the political situation, the fate of sports organizations created by students was not easy. The aim of the article is to present the legal basis of the sports activity of Polish students in the interwar period and the struggle for the autonomy of the Academic Sports Association. After regaining independence, sports activities were subject to a varied legal status and only unified by the Law on Associations of 1932. The statute of the Krakow Academic Sports Association was a model for student sports organizations established in subsequent cities, and the legal regulation of student sports clubs was not the same as the provisions on which the association movement was based. In the interwar period, student associations were established based on the Act on Academic Schools and were subject to ministerial and university supervision. Rigorous regulations made it difficult to participate in national sports competitions, inter-university activities, and limited autonomy.